

Del av bastion Carolus Dux

Göteborg 216 | Inom Vallgraven 71:1
Förundersökning | Göteborgs kommun

Göte Nilsson Schönborg
Tom Wennberg

ARKEOLOGISK RAPPORT FRÅN
GÖTEBORGS STADSMUSEUM
ISSN 1651-7636
© Göteborgs Stadsmuseum 2012
Norra Hamngatan 12
411 14 GÖTEBORG
www.stadsmuseum.goteborg.se

REDAKTION
Else-Britt Filipsson
Ulf Ragnesten

OMSLAGETS GRAFISKA FORM
Mimmi Andersson

Framsidas foto: Elstationen år 2011, mot NV. Foto: Tom Wennberg.

TOPOGRAFISKA OCH EKONOMISKA KARTAN
© Lantmäteriverket. Medgivande 507-98-3211

KARTOR FRÅN STADSBYGGNADSKONTORETS DATABAS
© Göteborgs Stadsbyggnadskontor

Del av bastion Carolus Dux

Tom Wennberg

ARKEOLOGISK RAPPORT FRÅN GÖTEBORGS STADSMUSEUM 2012:2

ISSN 1651-7636

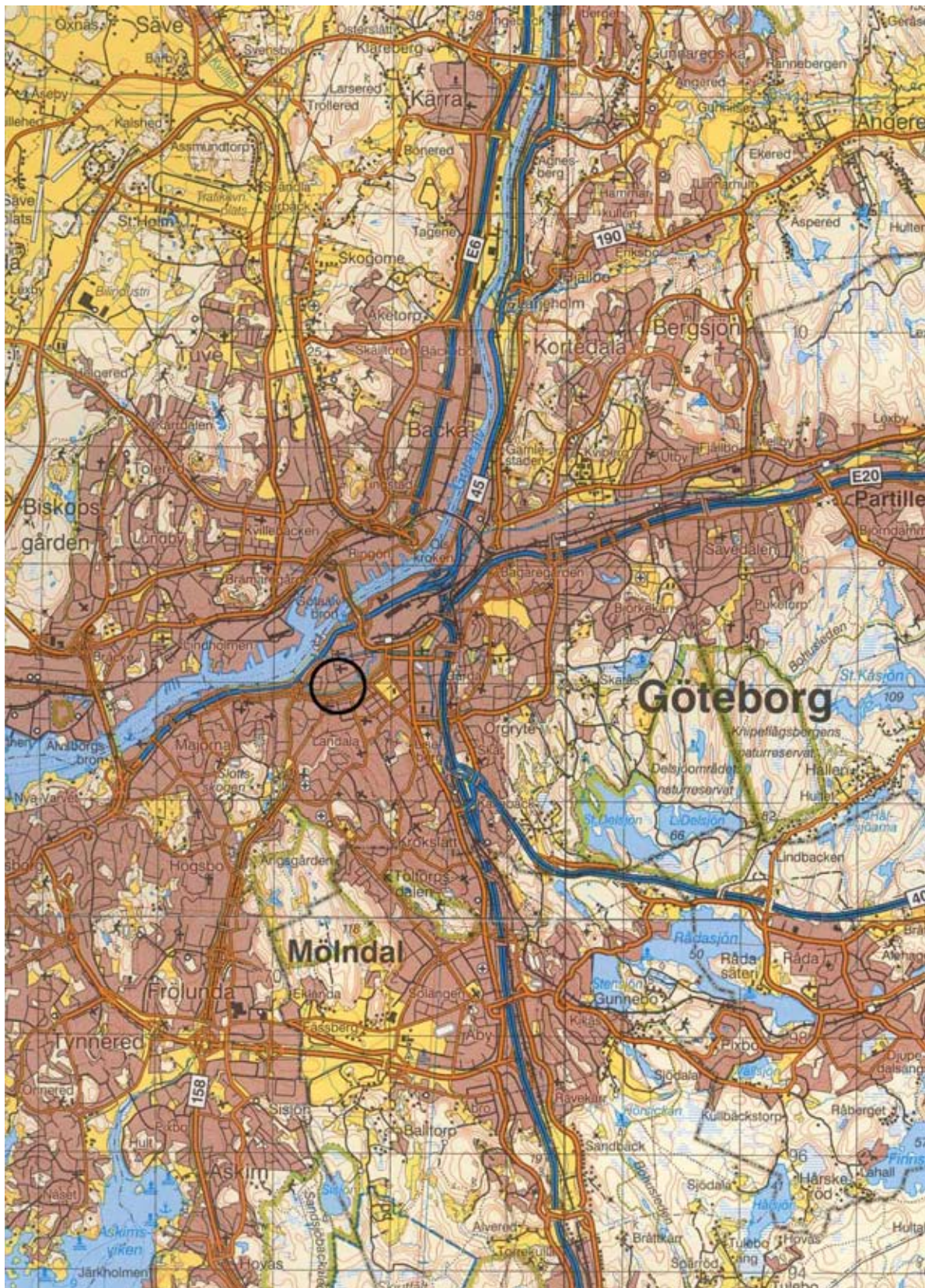

Fig 1. Översiktskarta över Göteborg med undersökningsområdet markerat.

FORNLÄMNING GÖTEBORG 216

Arkeologisk förundersökning, försvarsverk

På uppdrag av länsstyrelsen i Västra Götaland har Göteborgs stadsmuseum med anledning av exploatering utfört en förundersökning på fastigheten Inom Vallgraven 71:1. Den aktuella fastigheten är belägen inom fornlämning Göteborg 216, vilken utgörs av äldre lämningar av staden Göteborg. Förundersökningen utfördes i form av en schaktningsövervakning. Syftet med undersökningen var att antikvariskt övervaka och dokumentera eventuella befästningslämningar. Delar av bastion Carolus Dux östra flankmur dokumenterades och enstaka fynd och rester efter ett avfallslager påträffades. Ingen vidare undersökning av den berörda ytan inom fastigheten ansågs nödvändig inför den aktuella exploateringen. Bastionsmuren skyddades dock med dränerande material och någon form av markduk.

Författaren har skrivit denna rapport 17 år efter undersökningens genomförande. Innehållet grundas på platsledarens dokumentation.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens beslut nr:	220-16069-94
GSM dnr	10/94 017
Uppdragsgivare:	Göteborgs Energi AB, Göteborgs kommun
Läge:	Inom Vallgraven 71:1
Ekonomisk karta:	7B 0e NV = 7104
Koordinater i rikets nät:	N 6399,6 / E 3191,6
Grävningsorsak:	Uppförande av transformatorstation
Grävningsinstitution:	Göteborgs stadsmuseum
Tidpunkt för undersökning i fält:	1994 augusti/september
Undersökt yta:	ca 60 m ²
Antal arkeologtimmar i fält:	40 timmar
Antal maskintimmar:	16 timmar
Handläggare:	Mona Lorentzson
Platsledare/fältarbetsledare:	Göte Nilsson Schönborg
GSMA nr:	940010

Fig 2. Ortofoto över del av centrala Göteborg med undersökningsområdet markerat.

BAKGRUND

I samband med uppförandet av en transformatorstation ansökte Göteborgs Energi AB om tillstånd att utföra markarbeten i anslutning till bastion Carolus Dux.

Undersökningsområdet är beläget inom fornlämning Göteborg 216 vilken utgörs av stadslager och befästningar av det äldre Göteborg. Exploateringen berörde den östra flankmuren av bastionen vilken är belägen öster om Pedagogen, tidigare benämnd Sociala huset, med vy över Grönsakstorget (fig 1, 2 och 3).

GÖTEBORGS BEFÄSTNINGAR

Göteborg anläggs 1619 och får stadsrättigheter 1621. Redan från början planeras en befäst stad. Befästningarnas utveckling brukar traditionellt delas upp i tre skeden vilka innebär större upprustningar och förändringsarbeten (Nilsson Schönborg 1989). Inkluderat förfall och rasering kan vi tala om fem skeden.

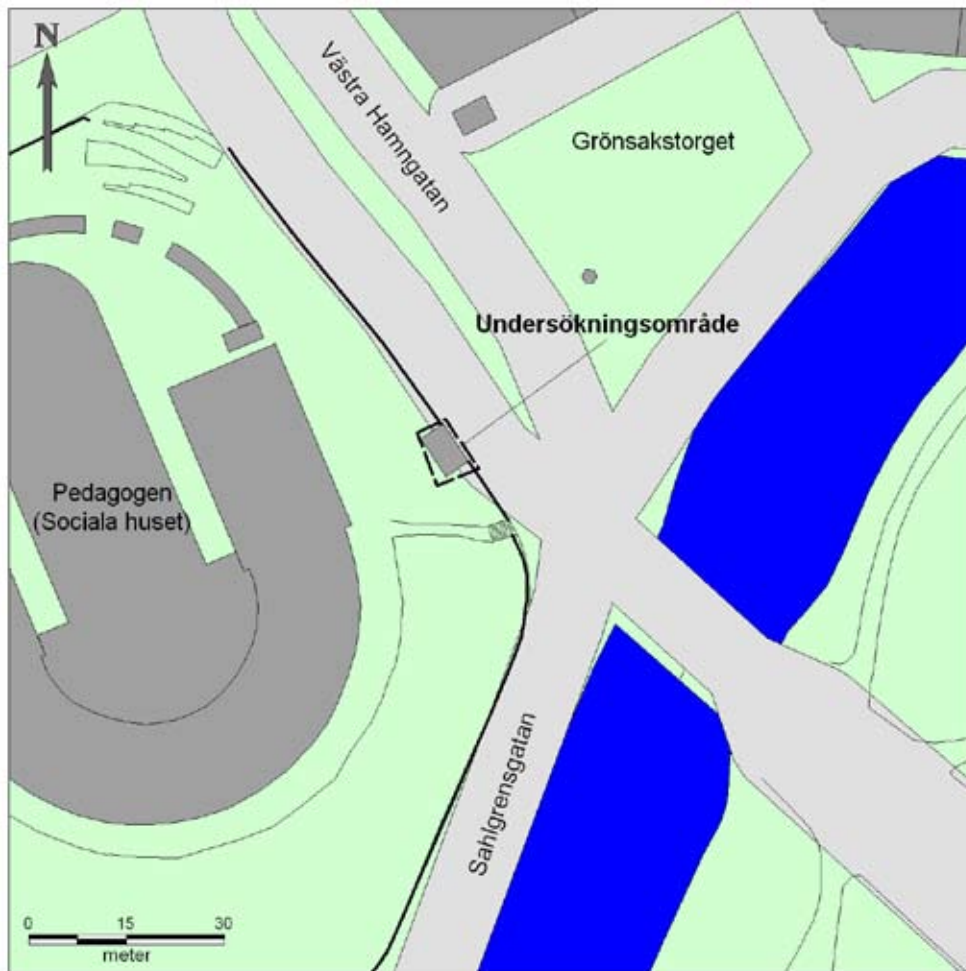

Fig 3. Karta över undersökningområdet.

Första skedet är den ursprungliga utbyggnaden vilken äger rum fram till 1643. Befästningar uppförs efter den nederländska skolans principer och omfattade en ca 2-3 meter hög jordvall med bastioner och en mindre vallgrav. Bastionerna hade vinkelräta kurtiner och raka flanker.

Andra skedet (1644-1683) innebar en förstärkning efter den franska befästnings-skolans principer (fig 4). Vallar höjdes till ca 7 meter och vallgravens djup ökades till drygt 2 meter. Vallens inre brant kläddes med pålar och raveliner började anläggas. Bastionernas form är i övrigt samma som tidigare.

Under det tredje skedet (1683-1719) upprättas en plan för en fullständig ombyggnad av befästningarna (fig 5). Denna utförs av Erik Dahlberg, inspirerad av Vau-ban och den franska befästningsskolan. Dock utvecklar Dahlberg en egen skola anpassad efter de svenska terrängförhållandena. Detta innebar att jordvallarna ersattes av stenmurar. De tidigare raka flankerna blev insvängda (fig 6). I vallar och

Göteborg 1644

Bastioner:

- 1 Sankt Erik
- 2 Gustavus Primus
- 3 Johannes Rex
- 4 Carolus IX Rex
- 5 Gustavus Magnus
- 6 Johannes Dux
- 7 Carolus Dux
- 8 Christina Regina
- 9 Regeringen

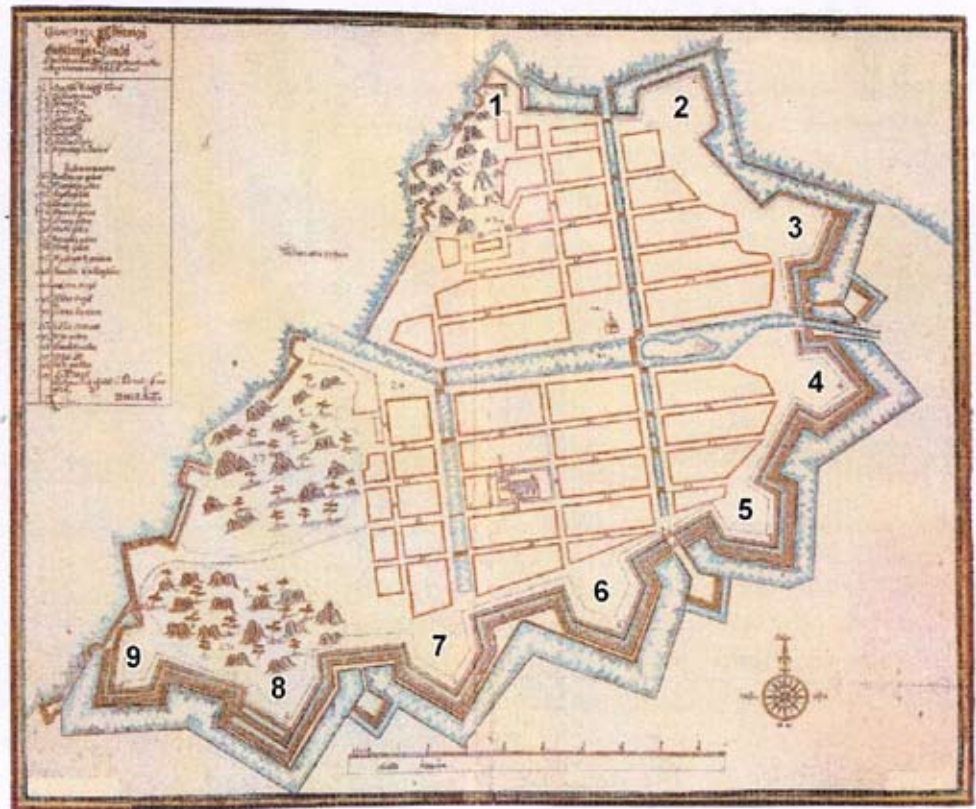

Fig 4. Planritning över Göteborg från 1644 av Kettil Classon Felterus med bastionerna markerade.

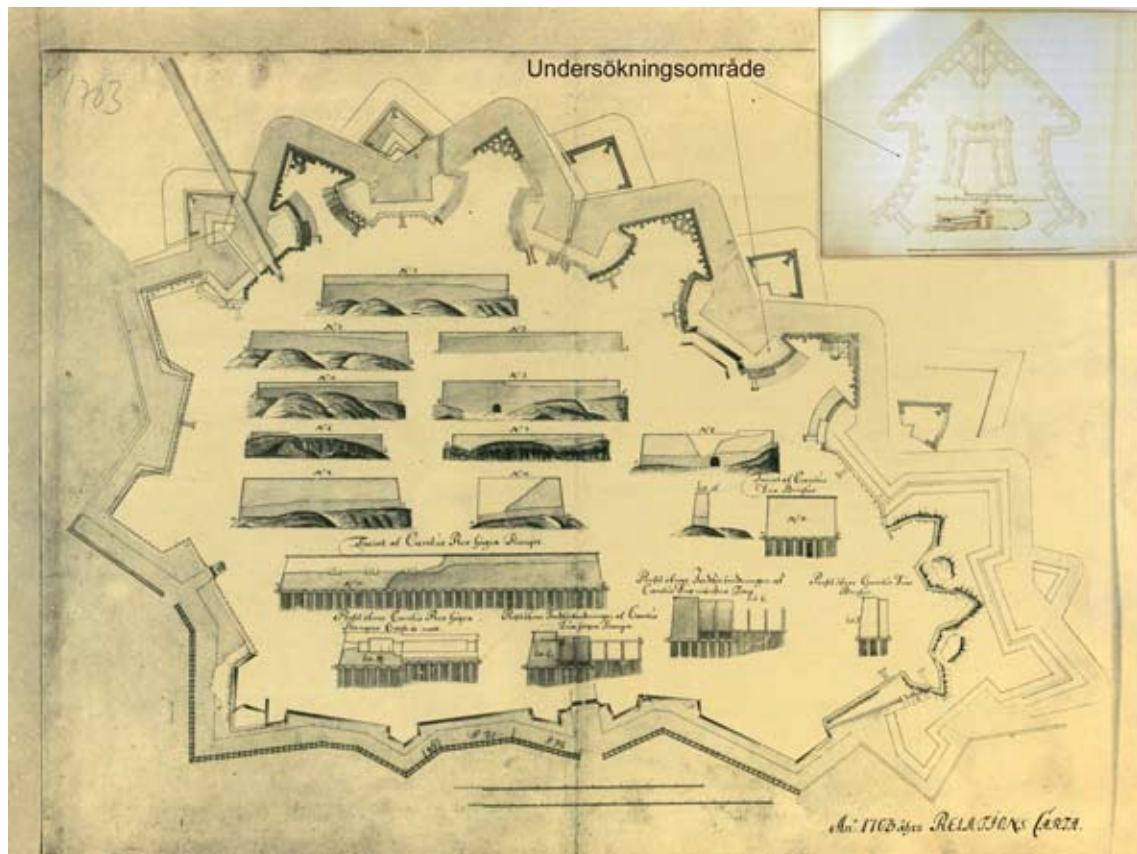

Fig 5. Relationskarta över Göteborgs befästningar från 1703 efter Erik Dahlbergs befästningsplan från 1690 (Krigsarkivet Sfp Göteborg nr 16a). Carolus Dux är infälld upp till höger, detalj från planritning från 1707.

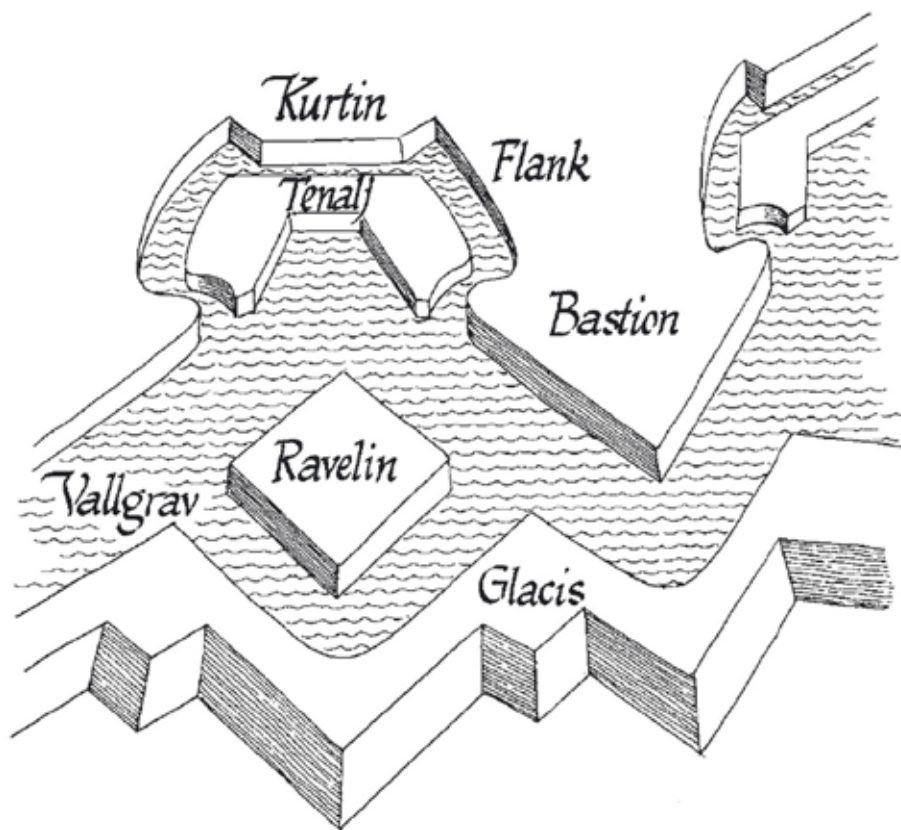

Fig 6. Schematisk beskrivning över det sena 1600-talets befästningsanläggning (Nilsson Schönborg 1989:134).

bastioner byggdes bombsäkra rum (kasematter). Bastionerna förlängdes fram till vallgravens innerkant. Vallgraven skulle hålla ett djup av 2,5 meter och sten-murarnas en höjd på ca 7 meter.

Under det fjärde skedet förfaller murarna (1720-1807). Under slutet av 1700-talet är de i dåligt skick och Göteborg verkar nu ha spelat ut sin roll som gränsfästning.

Det femte skedet utgörs av raseringen av murarna. Det expanderande Göteborg hade behov av ny mark. 1806 togs beslutet att befästningarna skulle raseras. År 1807 skrevs ett raseringskontrakt att murarna skulle rivas till Larmgatornas nivå. Raseringen tog lång tid och först vid mitten av 1800-talet var merparten av befästningen nedriven.

Bastion Carolus Dux

Den berörda Bastion Carolus Dux har följt ovan nämnda utveckling. Då det endast dokumenterats lämningar från tredje skedet är det endast det som närmare beskrivs här.

Bastionen i detta utförande uppfördes troligen i huvudsak mellan 1692-1702 (Bramstång & Nilsson Schönborg 2006). Den fick den karaktäristiska formen med rundade avslut på fronten (orilloner) och svängda flankmurar (fig 5 och 6). Vid spetsen anlades kontraminlogement vilka finns bevarade än idag. I flankmurarna uppfördes kassematter, sk. bombsäkra rum. En dylik flankmur med kassematt har tidigare dokumenterats vid utgrävningar av bastion Carolus IX Rex (Lorentzson 1986:96). Mitt på bastionen planerades ett högverk med kassematter som stod i förbindelse med kontraminlogementen.

Efter att bastionen raserats efter 1807 uppfördes här 1845-1855 byggnaderna för "Allmänna och Sahlgrenska sjukhuset" enligt ritningar av arkitekt V von Gegerfelt. Huset kom senare att kallas Sociala huset men benämns idag Pedagoger efter nybyggnation på gården 2005 och inrymmer idag lärarhögskola.

UTSEENDE FÖRE UNDERSÖKNING

Undersökningsområdet bestod innan undersökning av en under 1800-talet uppförd mur med en gräsbeklädd yta ovanpå. Murens höjd är ca 1,3 m.

ANSLUTANDE UNDERSÖKNINGAR

I samband med utbyggnad av lärhögskolan under 2000-talet utfördes arkeologiska utgrävningar av Carolus Dux (Bramstång och Nilsson Schönborg 2005, 2006). Då dokumenterades bland annat den västra orillonen och inre bastionsmurar samt delar av kassemattmuren. Det gjordes även omfattande utgrävningar i bastionens mitt vilken påvisade att den var uppbyggd av lera som sannolikt härrör från den utökade vallgraven. Inga högverk kunde dock konstateras.

MÅLSÄTTNING

Förundersökningen syftade till att dokumentera exponerade murpartier samt att se till att elstationen anlades utan att muren påverkades.

UNDERSÖKNINGSMETOD

Schaktningsövervakningen innebar att en mindre yta schaktades ut inför exploateringen (fig 7). Schaktningen övervakades av arkeolog som även dokumenterade framkomna lämningar. Lämningarna dokumenterades genom handritning och fotografi. Utgrävda massor söktes igenom för hand.

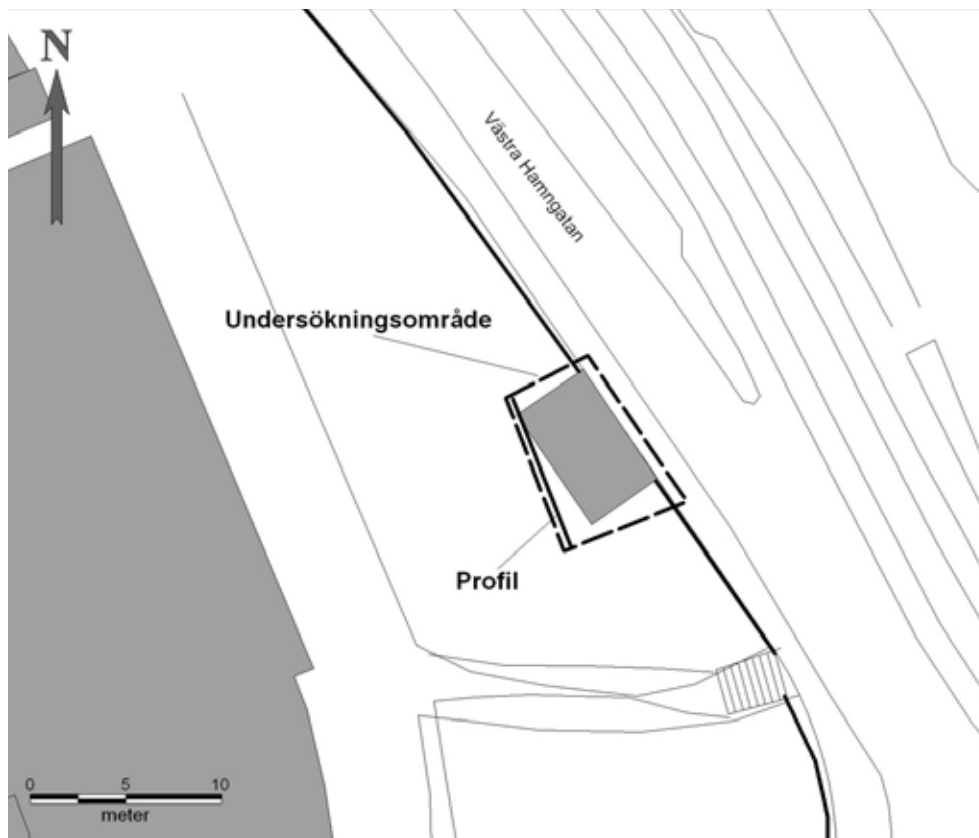

Fig 7. Detaljplan över undersökningsområdet.

NATURVETENSKAPLIGA BESTÄMNINGAR

Inga naturvetenskapliga analyser utfördes på platsen.

GRÄVNINGSIAKTTAGELSER

När den aktuella ytan banades av på ett område påträffades delar av den västra flankmuren samt orillonens baksida (fig 8-13). Murar var bevarade till en höjd av 3-3,5 meter från urschaktningens lägsta nivå som idag ungefärligen motsvaras en halv meter under dagens gatunivå. De bevarade murarna var sammanfogade med kalkbruk och var i relativt gott skick. Murarna var raserade till denna höjd efter raseringen under 1800-talet. Ursprunglig höjd har varit 6-8 meter (fig 9-10). Vid undersökningen påträffades ca 10 löpmeter mur, där även en vinkel i murverket framkom.

Framför murarna påträffades ett mindre avfallslager med ett fyndmaterial härrörande från 1700-tal. Fyndmaterialet bestod av keramik, kinesiskt porslin samt slaggrester. Slaggresterna härrör troligen från stadsbränderna i början av 1800-talet och har liksom fyllnadsmaterialet med fynden sekundärdeponerats på platsen i

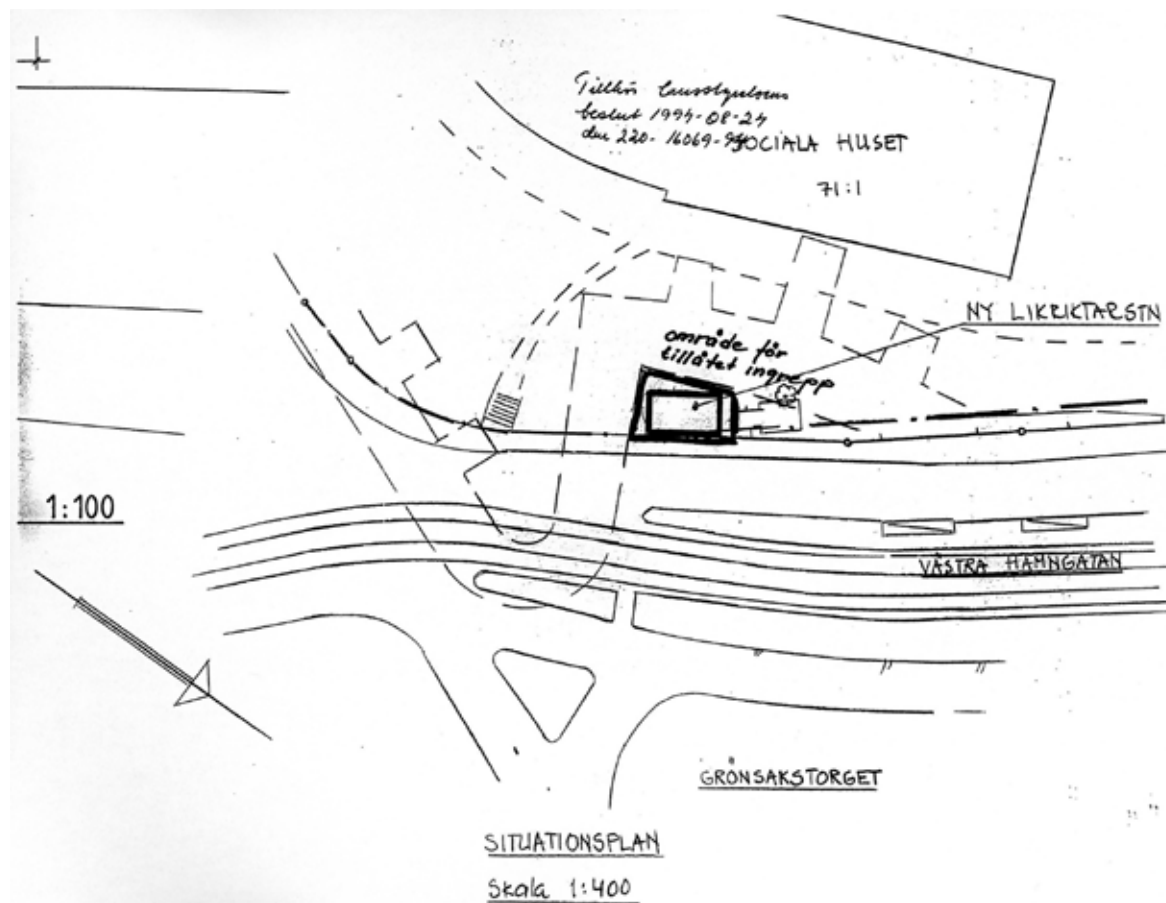

Fig 8. Undersökningsområdet med Carolus Dux östra orillon och flankmur rektifierad.

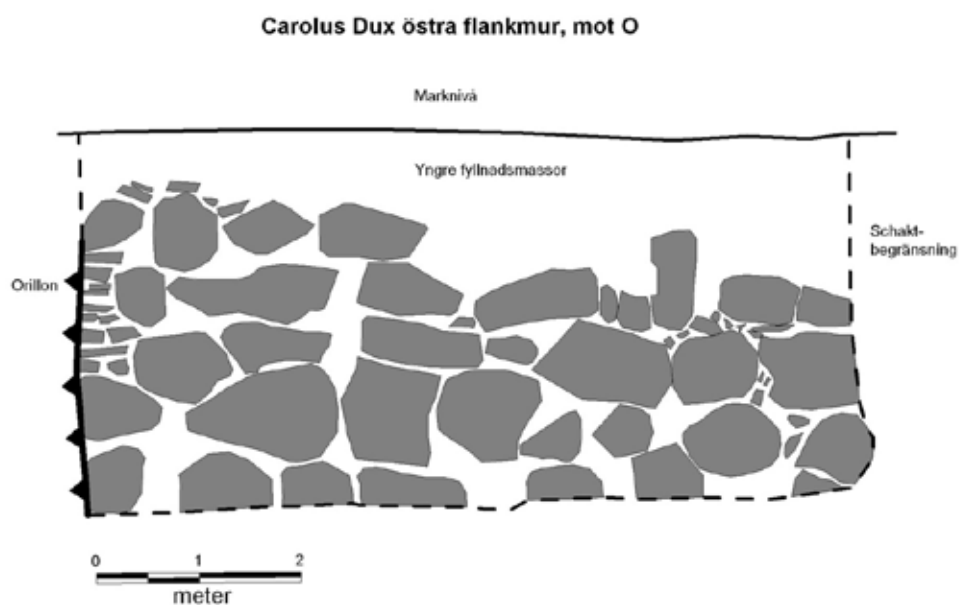

Fig 9. Profilitning över den östra flankmuren, mot V.

Fig 10. Detaljfoto över flankmuren mot SV. Foto: Staffan Westergren.

Fig 11. Detaljfoto över hörnet där orillonens möter flankmuren, mot S. Foto: Staffan Westergren.

Fig 12. Detaljfoto över fyllnads-massor mot flankmuren, mot NV. Foto: Staffan Westergren.

Fig 13. Foto över den östra flankmuren vid dokumentation av Mona Lorentzson, mot S. Foto: Staffan Westergren.

samband med vallraseringen efter 1806. Vid undersökningstillfället orsakades ej någon påverkan på murverket som sålunda är bevarad bakom den transformatorstation som senare uppfördes på platsen.

FYNDBESKRIVNING

Det utanför muren påträffade fyndmaterialet bestod av hushållsavfall av 1700-talsdatering samt slaggrester, ett material som brukar återfinnas vid schaktningar i det gamla vallgravsområdet. Keramiken bestod av ostindiskt porslin. Inga fynd framkom som är relaterade till själva befästningen.

TOLKNING OCH DATERING

Inom undersökningsytan har del av bastion Carolus Dux dokumenterats. Murarna härrör från den västra flankmurens yttre del samt orillonens baksida. Senare undersökningar och studiet av äldre kartmaterial har visat att de är uppförda mellan 1692-1702 i enlighet med Dahlberg befästningsplan.

ANTIKNISK BEDÖMNING

På den berörda delen av fastigheten föreligger inga hinder för byggnation. Den dokumenterade delen av flankmuren är skyddad med markduk och dräneringsgrus. Lagskyddet kvarstår för de delar av fornlämningen som inte berörts av exploateringen.

LITTERATUR

Bramstång, C & Nilsson Schönborg, G. 2005. *Arkeologi inför ny lärarhögskola i Göteborg. Västergötlands, Göteborgs stad, kvarteren/fastigheterna Jungfrustigen 28 och Gamla Latin 29, RAA 216*. UV-Väst DAFF 2005:5. Arkeologisk undersökning.

Bramstång, C & Nilsson Schönborg, G. 2006. Kartmaterial och verklighet. I: *Fästningen Göteborg. Samlingar till stadens arkeologi* (red. Carina Bramstång). Kalmar.

Ljungberg, Valdemar. 1924. *Göteborgs befästningar och garnison*. Göteborg.

Lorentzson, Mona. 1984. Carolus nonus Rex – en 1600-talsbastion. I: *Livet i det gamla Göteborg*. Arkeologi i Västsverige 2. Göteborgs arkeologiska museum 1986. Kungälv.

Nilsson Schönborg, Göte. 1989. Göteborgs befästningar. I: *Lejonet och Kronan – Stormaktstidens Göteborg* (red Mats Sjölin). Göteborg.

Nilsson Schönborg, Göte. 2006. Befästningar och arkeologi – Schaktningar ger ny kunskap. I: *Pedagogen i Centrum – Bygge på historisk mark* (red Monica Bengtson). Mölndal.

Wirsin, Ingrid. Carolus Dux på ytlig blixervisit. (*Göteborgsposten* 30/8 – 1994).